

KRÚDY GYULA

A HÍDON NEGYEDIK ÚT

Aki legelőször éppen ezt az elbeszélést olvasva találkozik Krúdy Gyula művészetével, bizonyára mindjárt az alcímen fennakad, hiszen az sorozatosságra, ciklusra utal még akkor is, ha végigolvasva a művet, azt kerek, lezárt, önmagában megálló történetnek érezzük. A megézés nem tévedés: Krúdy valóban többkötetnyi Szindbád-elbeszélést, sőt regényt is írt, és ezek összegyűjtve egy bő nyolcszáz oldalas könyvben olvashatók. Szindbád neve azonban mást is felidéz: az *Ezeregyéjszaka* történeteinek egyik csokrát, *A tengerjáró Szindbád utazásait*. A hajós hét alkalommal hét nevezetes és kalandos utazását meséli el. Nyilván ez a fajta számszerűség is ihletője volt Krúdy-nak, ő azonban csupán öt elbeszélésének adott számosított címet vagy alcímet, a továbbiakban felhagyott ezzel, bár végül az ő Szindbádja is kerek egész élet- és léttörténetet mesél el. A Szindbád voltaképpen regényszerű mű, még ha nem is a hagyományos, nálunk Jókai és Mikszáth által népszerűvé tett módon.

Krúdy azonban nem az *Ezeregyéjszaka* hősének történeteit folytatja, konkrét és jelképes értelemben sem teszi ezt. A legelső Szindbád-történet, a *Szindbád, a hajós (Első utazása)* nyitómondata szerint: „Szindbád, az ezeregyéjszakabeli hajós történetünk előtt körülbelül huszonöt esztendővel kis diák volt a határszéli algimnáziumban, a Kárpát alatt, valamint a legjobb valcertáncos a városka tánciskolájában.” Majd hamarosan azt is megtudhatjuk,

mi indokolja a névválasztást, és hogy mi lesz az utazások indítókai és célja: „Szindbád – akinek ez az álneve még abból az időből eredt, midőn az algimnázium növendékei az Ezeregyéjszaka tündérmeséit olvasták, és maguknak hősöket választottak a rege alakjaiból – megnövekedett, széles vállú, deresedő férfiú lett, midőn egyszer eszébe jutott, hogy elmegy megkeresni ifjúkora emlékeit.”

Az első utak a Felvidékre vezetnek. A Poprád menti kisvárosban, Podolinban volt az író gimnazista 1888–1891 között. A második–negyedik osztályokat végezte a helyi algimnáziumban, ahová azért küldték el Nyíregyházáról, hogy a németajkú környezetben a nyelvet is tanulja. A mondott években 10-13 esztendő Krúdy. Ha tehát ezekre az évekre emlékezne, az aligha lehetne az ifjúkor, még azt figyelembe véve sem, hogy korán érő típus volt, férfiként és íróként is: éppen 14 esztendő, amikor első novellája megjelent. Mégis rendkívül fontosak a podolini évek: a Nyírség mellett ez a táj, az itt szerzett élménykör lett nemcsak elindítója az irodalomban, hanem mindvégig egyik legfontosabb eleme munkásságának. A Szindbád-történetek sorát olvasva az is nyilvánvalóvá válik, hogy a felidézett emlékek az érettebb kamaszkorba és az ifjúkorba vezetnek vissza, s központi motívumuk a szerelem. Így van ez *A hídon* című elbeszélésben is, ahol a jelen és az emlék közti időtávolság szintén 25 évnyi, de a felidézett ifjú nem iskolás, hanem katonáskodik, méghozzá feltehetően tisztként. Ennyiből is látszik, hogy az adatokat, tényeket nem kell szó szerint vennünk. Szindbád először a kiskamasz fantáziavilágának választott hőse, majd a „deresedő férfiú” alakmása. Nem feltétlenül a tényszerű önéletrajz értelmében, hanem lélektani-tudati síkon.

A Szindbád-elbeszélések közül csak a legelső – s azok se minden esetben – kötődnek közvetlenül is a hős ezeregyéjszaka-beli eredetéhez. A *Negyedik útnak* a nyitómondata viszont

akár a mesékben is szerepelhetne. De csak ez az egyetlen mondat. A második már átvezet az európai kisvárosi miliőhöz, amelynek semmi keleties jellege nincs. Az eredeti Szindbád történeteire a cselekményesség, a kiélezett kalandok, életveszedelemek és sikeres megmenekülések a jellemzőek. A mintegy ezer éve megformálódott mesehős minden kalandja után gazdagabban és sikeresebben tér meg övéihez, eszessége és szerencséje mindvégig segíti. Krúdy Szindbádja nem ilyen, ő kifejezetten a századvég és a századelő Magyarországn, a monarchiabeli Európában él. Olyan „hajós”, aki keres: a szerelemben keresi az élet legfontosabb értékeit. Nem az anyagi, hanem a szellemi javak foglalkoztatják és hajtják újabb meg újabb kalandokra. E javak, értékek körébe bevonta az érzéseket, érzéklleteket, hangulatokat, bevonta az emlékezést, a tudat tudatos, félig tudatos és tudattalan rétegeit. Krúdy nem Freudtól tanulta ezt, nem is Bergsontól, bár sok a párhuzamosság közöttük, őt írói képességei vezették el a századelő új filozófiai és lélektani megfigyeléseihez hasonló tapasztalatokhoz és azok írói megformálásához.

A Szindbád-történetekhez 1915-ben írott *Tájékoztató közép-pontjában* a férfi-nő viszony, a szerelem és a szeretés, azaz a valakit, valamit szeretni fogalomköre áll. A kérdésre, hogy „Mégis, mit szeretett Szindbád?” – hosszú, érzelmes, biedermeieres hangulatú felsorolás a válasz, a következő összegzéssel: „*Mindent szeretett, ami hazugság, illúzió, elképzelés, regény – ha egyszer rózsaszínű trikóban játszhatott volna a magas trapézen! – ha orgonista lehetett volna a hercegi kastélyban – ha gyóntatóatyja a jezsuiták templomában! Keresett nőorvos Pesten vagy a nőnevelésben fiatal tanár! Éjjeli lámpa a Sacré Coeurben vagy nagybetű az imádságban, amelyet a nők kedveseikért mondanak a ferencieknél. Ablaküveg, amelyen át csókot küldenek, szentképecske a párna alatt, se-*

lyemszalag a vállfűzőben és rejtegetett költő, akinek műveit fiatal nők titkos helyen olvassák.

És mindenért hiába rajongott, amit életében elérni óhajtott. Nem vigasztalta a százhét nő, aki viszonszerette, aki képzelődésében kábult emlékezésbe ringatta, aki mindegyik hozott magával valami újat, alig megérthetőt és sohasem elfelejthetőt: egy hangot, egy mozdulatot, egy illatot, egy furcsa szót, egy sóhajt... Hisz még százhétnél több volt azoknak a nőknek a száma, akik Szindbád ábrándvilágában piros karikákon hintáztak. Akiket mind szeretni szeretett volna.”

Don Juan volna tehát Szindbád? Igen is, meg nem is. Amiként lényegesen eltér Krúdy hőse az ezeregyéjszaka-belitől, eltér a Don Juan-mítosz változataitól is. Eltér egyrészt kisszerűségében, hétköznapiasságában. Szindbád kalandjaiban Don Juan-i értelemben sincs semmi különlegesség, semmi grandiózusosság. Színhelyük egy változó Európában mind furcsáiban változatlanoknak mutatkozó birodalom, a Monarchia, annak is a peremvidéke: a Felvidék északkeleti része, a Nyírség. Nem a világvárossá fejlődő főváros, hanem a peremország peremvidéke. Itt nemcsak állni látszik az idő, hanem valóban meg is állt, némely város „mintha századokig aludnia”, s e tájon „valami olyan időt mutattak az órák, amilyen talán soha sincs”. Ha az időre a változatlanság, az elmozdulás hiánya a jellemző, a történet sem lehet igazán mozgalmas. Ami mégis megtörténik, gyakran éppen azt mutatja be, hogy nem játszódhat le az, aminek le kellene játszódnia, ami várható lenne. Erre is példa lehet *A hidon*. S nem igazán utal Don Juan-típusra az sem, hogy Szindbád inkább csak széptevő, romantikusan álmodozó ifjú, s erre a romantikára nosztalgikusan visszatekintő koravén férfi.

A *hidon* emlékezője egy Amália nevű hölgyre, a kisváros cukrásznőjára gondol vissza, őt próbálja felidézni-felkeresni. Ket-

tejük viszonya látszólag egyértelmű: a lányával találkozhat ugyan csak már, de az nyakában hordja azt a medaillont, amelyben az ifjú katonatiszt Szindbád képe rejlik, s akit a visezője apjának tud. Így van-e valóban? Nem tudjuk meg, mert Szindbád nem fedi fel magát. Vajon miért? Hiszen a fiatalasszonynak két gyermeke is van. Ők Szindbád unokái lennének? Szeretné őket látni, de nem mer szólni. Szégyenkezés volna ez? Félelem attól, hogy kiköppen az álmvilágból? Kétkedés abban, hogy az ő lánya-e a mostani cukrászné? Félelem a nem várt nagypaságtól? Esetleg az író félelme az érzelgős-szokványos befejezéstől? Talán mindegyik lehetőség szerepet játszik, talán egyik sem. Az emlékező ugyan szerelmes volt Amáliába, de a felidézett édes emlék („midőn... először keblére szoritotta”) ellenére nem egyértelmű, hogy milyen volt köztük a viszony. Csak platói módon ábrándoztak egymásról, vagy valóban lehet közös gyermekük? A „százhet nő” közé tartozott-e Amália, vagy pedig a „százhétnél több” közé, akiket Szindbád „mind szeretni szeretett volna”?

Nincs egyértelmű válasz. Alighanem az ifjú is többet áldogált a kis folyó barna hídján, ahonnan látni lehetett a cukrászboltot, mint bent a boltban. Nemcsak most, hanem hajdan is az volt talán az ő igazi helye: az álmodozás biztos pontja. Nem véletlenül vált ez a pont az elbeszélés címében a léthelyzet motivikus kifejezőjévé. A híd mozdulatlanul állva az ifjú a szerelmét rejtő cukrászboltra s a messzi erdőkre, a rejtelmes jövőbe egyaránt nézhetett vizuális és képzetes értelemben is. A híd nemcsak kilátópont, hanem jelképes tárgy is: rajta lehet eljutni valahonnan valahová, például a vágyakozásból a megvalósulásba, a kamaszkorból a férfikorba, a jelenből a jövőbe. Huszonöt éve ezt jelentette Szindbád számára a híd, most pedig elsősorban a fordított útra utal, a jelenből vissza a múltba. Ab-

ból a jelenből, amely nem vált sem azonossá, sem rokonná az elképzelt jövővel, amelyhez képest a vágyakozó ifjúkor is értékekkel telítettebbnek mutatkozik.

A kisvárosban szinte semmi sem változott huszonöt év alatt. Miért is változott volna, amikor már több évszázados a mozdulatlanság? Pontosabban nem változott semmi, ami tárgyias környezet volt Szindbád és Amália idilljének. Sem a városka, sem a folyó, sem a híd, sem a cukrászda, amely olyan volt, „*mintha azóta emberi kéz sem nyúlt volna hozzájuk*”. Ott volt egy szinte ugyanolyan fiatal tiszt is, aki később szótlánul távozott. De ott volt-e vajon Szindbád is? A *Negyedik út* leírása teljesen reális, pedig hát alighanem képzeletbeli utazás ez: Szindbád-Krúdy a sztambuli-budapesti „bazárban” elgondolja, hogy milyen is lehet most az a hely, ahol ifjú volt, milyen is lehet egykori romantikus szerelme. Talán azért sem változott semmi negyedszázad alatt, mert a képzelet éppen ezt kívánta, ugyanazt a helyszínt akarta felidézni, s ugyanazt az Amáliát. Ez utóbbi azonban csak „majdnem” sikerülhetett egy ősi, de Krúdy által is kedvelt motívum révén: az egykor szeretett hölgy reinkarnációja a tulajdon lánya. Ám mindez csak látszatnak bizonyul – akár valóságosnak, akár elképzeltnek véljük a találkozást. A mai cukrászné kezdeti kedvessége idegenkedő, haragos magatartássá változik, amint személyessé válna a beszélgetés. Az elhunyt Amáliának van ifjú alakmása, ám az öreg Szindbád nem tud fiatallá változni sem testben, sem lélekben. Látszólag minden olyan, mint huszonöt éve, csak éppen Szindbád nem. Ő ebben a cukrászdában már „*öreg, idegen*”, aki talán jobban tette volna, ha be se megy „*dicsősége, boldog szerelme színhelyére*”. Ő már nem lehet olyan „*fürge*”, mint a folyó, s most már nem „*álmodozva nézte a messziségben alvó kék erdőket*”, hanem „*elgondolkozva nézte az alkonyatban álmodozó messzi erdősegeket*”. Ez az

alkonyat az ő életéé is: ne feledjük, hogy akkor indult erre az „utolsó” utazásra, amikor „közeledni érezte halálát”. S az alkonyati álmódzás elmosza azt a színességet is, amely az első bekezdésben jellemzi a felidézett várost, de nem számolja fel azt a zeneiséget, amely Krúdy prózáját jellemzi, s amelyet gordonkahangnak szokás nevezni.

Mit is idéz fel a képzeletbeli(?), valóságos(?) városka utcáit újra bejárva Szindbád? „A halott ablakokon” tűnődik, amelyek mögött vagy egy halott fekszik a ravatalán, vagy egy álmodó asszony alszik, vagy egy kép függ a falon, s azért az örökös homály. Aztán a cukrászdában megtudja, hogy Amália már meghalt. Az asszony a cukrászné, aki esetleg éppen az apjáról is ábrándozik, arról, akinek képe a nyakában lóg. A halott ablakokkal foglalkozó képzeleti játék motívumai visszatérésükkor nemcsak szükségszerűnek, hanem szorosán összetartozónak is mutatkoznak. Az ablakok mögött az emlékezés cukrászdája található. Az utcán szemlélődve a harang, a trombitászó indította határozottan útnak Szindbádot. A cukrászdából távozva az álmódzás csöndjébe tér vissza, elégikusan tapasztalva meg, hogy ha semmi nem változott is, ő megöregedett. Többféle idő van tehát, s ezt is kifejezi a novella záróképének kettőssége: a mozdulatlanul szemlélődő férfi és a fűgén futó folyó.

Az első Szindbád-történetek 1911 legelején jelentek meg, *A hídon* 1911. február 15-én a *Pesti Napló*ban, majd következtek azok a Szindbád-kötetek, amelyek véglegessé tették írójuk beérkezését. Krúdy ezekkel az elbeszélésekkel talált igazán magára, „miksáthos” korszaka után most már csakis Krúdy-félék következnek. A *Nyugat* igen gyorsan s az 1911. május 16-i szám élére kiemelten közli SZÉP ERNŐ líraian azonosuló „kritikáját”, amely pontos jellemzés is: „Szindbádja az a magános, melankolikus hajós, aki nem viharos tengereken hánykolódik,

nem a csodák s borzalmak tartományai felé evez, hanem a múlt holt vizein kalandoz álomszigetek között, bárkája fehér vitorláját nem tépik a szelek, csak a sóhaj rezegteti, egész messziről, mint egy búcsút lebegtető patyolatzsebkendő.” KOSZTOLÁNYI DEZSŐ pedig így jellemzi a második Szindbádgűjteményt: „Krúdy Gyula még ma is szimbolikus modern meséit rója, Szindbádnak, ennek az álmodó, különös, fáradt magyarnak a történetét. Nincsenek végén csattanós témái, ötletei sincsenek. Csak az élet gazdagsága az övé, az a kincs, hogy mindent másképpen lát, mint a többiek. Nem vették észre, hogy ennél az írónál minden fontos? A haldokló polgári és patriarchális élet misztériumát és ceremóniáját siratja. Talán innen gyógyíthatatlan melankóliája, az ősz színei. Ez a világ, amit ő álmodik, a bánatos, egyszerű frizurájú nőkkal, a kisvárosi alakokkal, a legendás hercegekkel, máris mese és történelem, a szemünk előtt sóhajt el innen.”

[1996]